

**OD SURREALIZMU
DO POEZJI SYMBOLU**

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3550

Aleksandra Zasępa

OD SURREALIZMU

DO POEZJI SYMBOLU

Tendencje artystyczne
w twórczości poetyckiej
Janusza Stycznia

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej

Marek Piechota

Recenzent

Janusz Pasterski

Spis treści

Wstęp 7

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Surrealistyczna imaginacja 11

ROZDZIAŁ DRUGI

Potęga symbolu 69

ROZDZIAŁ TRZECI

W kręgu malarskiej metafory 115

ROZDZIAŁ CZWARTY

Brakujące ogniwo 137

Nota bibliograficzna 155

Bibliografia 157

Indeks osobowy 165

Summary 169

Zusammenfassung 173

Wstęp

Twórczość poetycka Janusza Stycznia jest niewątpliwie interesującym, a można by nawet rzec, że niepowtarzalnym zjawiskiem literackim we współczesnej poezji polskiej. Jego wiersze trudno poddają się jednoznacznej klasyfikacji i są prawdziwym wyzwaniem nie tylko dla przeciętnego czytelnika tej poezji, lecz także dla krytyków, którzy niejednokrotnie stawali w obliczu problemu wskazania przynależności tej liryki do określonego nurtu i odnalezienia w nim sensu etycznego oraz aksjologicznego. Poezja Stycznia, bliższa raczej egzystencjalnym rozterkom niż leksykalno-składniowym eksperymentom lingwistycznym, skłaniała badaczy do uznania jej autora z jednej strony za twórcę, który świetnie opanował środki poetyckiego wyrazu z rekwizytorni symbolistów, z drugiej zaś powodowała zarzucanie mu filozoficzności i metafizyczności¹. W kontekście tej twórczości pisano także o symbolice miłosnej, surrealizmie, oryginalności i o indywidualizmie dokonań Stycznia, bynajmniej nie podejmując próby ich dogłębnej analizy². Owa ogólnikowość opisu jednego z najbardziej interesujących zjawisk współczesnej liryki osobistej stała się dla mnie przyczynkiem do interpretacyjnego ujęcia poezji Stycznia w aspekcie surrealistyczno-symbolicznych powiązań, których źródeł można poszukiwać zarówno w koncepcjach, w twórczości nadrealistów, jak i w przestrzeni ponadczasowych, ponadindywidualnych idei. Poszczególne rozdziały książki zapi-

¹ Por. A. BICHTA: *Więzień nocy*. „Twórczość” 1994, nr 12, s. 106.

² Por. B. BUDZIŃSKA: *Laboratorium nasycenia. O poezji Janusza Stycznia*. „Wyrazy” 1997, nr 2, s. 61.

sują nawiązania indywidualnej wyobraźni artysty do znaczeń symbolicznych oraz do nadrealistycznych wyobrażeń (literackich, malarskich), wskazując najważniejsze dla poezji Stycznia tendencje artystyczne, odkrywające jednocześnie wielość wątków, a także interpretacyjnych perspektyw.

Rozdział pierwszy poświęcony został oniryzmowi i wyobraźni, które w poezji autora *Rozkoszy gotyckiej* odznaczają się wyraźnie surrealistyczną proweniencją, o czym świadczy przede wszystkim typowy dla nadrealistycznych tendencji krąg najbardziej reprezentatywnych wątków, elementów i zestawień. Ich wskazanie zostaje w przypadku tej liryki zderzone przede wszystkim z marzeniem sennym (podstawowym źródłem nadrealistycznej fantastyki), które jednocześnie staje się punktem wyjścia umieszczonej w tym rozdziale typologii motywów pokrewnych motywom surrealistycznym.

Skrajnie indywidualna metoda twórcza Stycznia ujawnia się między innymi w niezwykle świecie przedstawionym, który jest kompilacją przedmiotów, fenomenów, procesów, zdarzeń i idei. Świat ten stanowi dla wierszy Stycznia rezerwar dziwnych słów, powtarzających się z obsesyjną konsekwencją pojęć, które pretendują do miana symboli, zapożyczonych w dużym stopniu z modernistycznej „rekwizytorni”. Najbardziej charakterystycznym i indywidualnym symbolem kluczowym w tej poezji poświęciłam kolejny rozdział książki. Podjęta w nim próba przeglądu tych figur słownych została jednocześnie wzbogacona o ich interpretację, zarówno w aspekcie powiązań czy odniesień do koncepcji literaturoznawczych, jak i w kontekście najważniejszych założeń psychoanalizy oraz psychokrytyki, która traktuje układ symboliczny jako obrazowy, enigmatyczny, metaforyczny portret rzeczywistości psychicznej.

W surrealistyczno-symbolicznej twórczości poetyckiej Stycznia znamienne jest również zwrot w stronę malarskich wi-

zji i nagromadzenie licznych analogii do ikonograficznych przedstawięń. Zestawienie poezji autora *Boskiego paragrafu* ze sztuką wizualną zawarte jest w rozdziale zatytułowanym *W kręgu malarzkiej metafory*. Intersemiotyczna przestrzeń obrazu i słowa staje się tu przede wszystkim punktem wyjścia dającym możliwość odniesienia poetyckiej struktury tekstu do konkretnej ikonografii.

Poezję Janusza Stycznia wielu krytyków uznaje za jedyną świadomą kontynuację programu surrealistycznego w ogóle, a jego poetycka taktyka wskazuje – zdaniem niektórych badaczy literatury – na dążenie poety do stworzenia nadrealistycznego ogniwa poezji polskiej³. Zagadnieniem poetyckiej twórczości Stycznia w kontekście literackich losów polskiej wyobraźni surrealistycznej zajęłam się w ostatnim rozdziale, który jest rodzajem zestawienia różnych stanowisk badawczych i najważniejszych propozycji interpretacyjnych dotyczących przyjętej przez poetę metody twórczej.

W niniejszej książce chciałam przede wszystkim przyjrzeć się poezji tego współczesnego twórcy (lokującego się wciąż jeszcze gdzieś na marginesach literatury) pod kątem dróg poznawczych oraz tendencji artystycznych, które napędzają, inspirują i określają tę arcyciekawą lirykę. Jego wiersze, zatopione w onirycznym świecie sennego marzenia, pełne filozoficznych i kulturowych odwołań, rozpięte między wizjonerską metaforyką nadrealizmu a alternatywną wobec świata przestrzenią symboliczną, tworzą niezwykle oryginalną całość, zdumiewająco jednorodną i spójną.

Bogaty dorobek twórczy Janusza Stycznia stawia przed koniecznością dokonania wyboru, swoistej selekcji materiału poetyckiego. W książce powołuję się na te tomiki poetyckie, w których najmocniej ujawniają się poetyka o proveniencji surrealistycznej oraz odniesienia do struktur symbolicznych.

³ Zob. M. BARANOWSKA: *Surrealna wyobraźnia i poezja*. Warszawa 1984, s. 309.

Wybrane publikacje autora opatrzyłam odpowiednimi skrótami:

K – *Kontury*. Wrocław 1966.

LS – *Lustro-sofista*. Wrocław 1969.

BP – *Boski paragraf*. Wrocław 1971.

TNSS – *Ten najzarliwszy seans spirytystyczny*. Wrocław 1975.

RG – *Rozkosz gotycka*. Wrocław 1980.

WCT – *Widzialne ciała tajemnicy*. Wrocław 1982.

LK – *Liście księżycy*. Wrocław 1989.

WNM – *Wieczna noc miłosna*. Wrocław 1999.

From surrealism to the poetry of symbol
Artistic tendencies in the poetry of Janusz Styczeń

Summary

The present work is devoted to the lyrical artistic activity of Janusz Styczeń, one of the most interesting contemporary poets, whose artistic path (delineated already in the mid 1960s) gradually led from linguistic experiments characteristic for the accomplishments of Tymoteusz Karpowicz, through the poetics of liberated imagination inspired by surrealistic imagery, and finally up to increasing symbolic tendencies, which stemmed from the poet's sensitivity based on his fascination with the symbol. In this, to some extent, self-contradictory collation of superrealistic imagery (subjected to the freedom of associations, absurdity, dark, oniric images with a whole repertoire of oddities) and symbolic imagination is rooted not only in a specific, individual quality of his lyric poetry, which makes the author of *Wieczna noc miłosna* simply a poet „detached”, but also its astonishing cohesion. The present book is an attempt at the interpretational conceptualization of Styczeń's poetry in terms of surrealistic and symbolic connections, whose roots can be found both in the conceptions or works of superrealists, as well as in the sphere of the timeless, superindividual ideas. The respective parts of the book encode the links of the artist's individual imagination with the symbolic meanings and superrealistic images (literary, artistic), pointing out to the artistic tendencies that are the most important for the poetry of Styczeń, and at the same time unfolding the multiplicity of plots and interpretational perspectives.

The avant-garde tendencies, which in the light of tenuous superrealistic tropes in Polish literature can be called a returning echo of surrealism, have been described by the author in various chapters of the present book. Chapter 1 has been devoted to onirism and im-

agination, which in the poetry of the author of *Rozkosz gotycka* are characterized by surrealistic provenance, which is evidenced most of all in the typical for superrealistic tendencies circle of the most representative plots, elements, and associations. In the case of this particular lyrical poetry, their indication becomes confronted with a dream (as the basis source of superrealistic fantasy) which at the same time becomes a point of departure for the typology of motifs related to surrealism discussed in this chapter.

An extremely individual creative method of Styczeń is manifested, among others, in the unusual world he portrays, which is a compilation of objects, phenomena, processes, events, and ideas. This world creates for Styczeń's poems the aura of strange words, obsessively recurring symbols, which aspire to the name of extremely individual symbols, to a large extent borrowed from the modernistic „props room”. The most characteristic key-symbols for this poetry are inspected in the next chapter of the present book. The attempt at reviewing the figures of speech has been broadened with their interpretation, both in terms of their connections and relations to literary-study ideas, as well as in terms of the most important tenets of psychoanalysis and psychocriticism, which treats the symbolic system as a pictorial, enigmatic, and metaphoric portrait of mental reality.

Also characteristic in Styczeń's surreal-symbolic poetic creativity is his turn towards artistic visions and the presence of numerous analogies to iconographic depictions. The juxtaposition of the poetry of the author of *Boski paragraf* with visual art is contained in the chapter entitled *W kręgu malarskiej metafory (Within pictorial metaphor)*. Here, the intersemiotic space of pictures and words becomes for the author of the present study first of all the point of departure that enables to refer the poetic structure to a specific iconography.

The poetry of Janusz Styczeń is considered by many critics as the only conscious continuation of surrealistic program in general, and his poetic tactics – according to some literary researchers – reveals

the poet's wish to make up for the missing link of the Polish superrealistic poetry. The problem of Styczeń's poetry put against the context of literary fates of Polish surrealistic imagery has been undertaken in the final chapter of the present book, which is a compilation of various research attitudes and the most important interpretational suggestions related to the creative method adopted by the poet.

The present book constitutes an attempt at inspecting the poetry of this contemporary poet (situated still somewhere at the periphery of literature) in terms of cognitive paths as well as artistic tendencies employed, which drive, inspire, and determine this captivating lyrical poetry. At the same time, the study proves that over the years that witnessed the publication of subsequent texts and volumes, the poems of Janusz Styczeń have still remained aesthetically consistent, submerged in the oniric world of a dream, full of philosophical and cultural references, stretched out somewhere between visionary metaphors of surrealism and an symbolic space as an alternative to the world.

Vom Surrealismus zur Symbolpoesie Künstlerische Tendenzen in der Dichtkunst von Janusz Styczeń

Zusammenfassung

Die Monografie ist den lyrischen Werken von Janusz Styczeń, einem der interessanteren zeitgenössischen Dichter gewidmet. Sein schon in der Hälfte der 60er Jahre gewählter künstlerischer Weg führte stufenweise von linguistischen Experimenten im Zeichen der Leistungen Tymoteusz Karpowicz, nach der von surrealistischer Vorstellungskraft inspirierten Poetik der geweckten Imagination, bis zu zunehmenden symbolischen Tendenzen, die der auf Leidenschaft für Symbol beruhenden Empfindlichkeit des Dichters entsprangen. In der gewissermaßen gegensätzlichen Konfrontation der surrealen Imagination (die der Freiheit von Assoziationen, Absurden, dunklen, traumartigen Vorstellungen und der ganzen Palette an Wunderlichkeiten ausgesetzt ist) mit symbolischer Vorstellungskraft steckt nicht nur der spezifische, individuelle Wert der Dichtung, dank der der Autor von *Wieczna noc miłosna* (dt.: *Ewige Liebesnacht*) zu einem „eigenen“ Dichter wird, sondern auch ihre überraschende Schlüssigkeit. Im vorliegenden Buch bemüht sich die Verfasserin, Styczeńs Gedichte hinsichtlich der surrealistisch-symbolischen Verbindungen, deren Quellen sowohl bei Surrealisten, als auch im Bereich von überzeitlichen, überindividuellen Ideen zu suchen sind, zu interpretieren. Die einzelnen Teile des Buches beziehen sich auf die Anknüpfungen der individuellen Vorstellungskraft des Künstlers an symbolische Bedeutungen und surrealistische Vorstellungen (literarische, malerische), indem sie auf die für Styczeń kennzeichnenden künstlerischen Tendenzen hinweist und die ganze Vielfalt von Motiven und interpretatorischen Perspektiven enthüllt.

Avantgardistische Tendenzen, die angesichts der schwachen Spuren des Surrealismus in polnischer Literatur lediglich als ein

wiederkehrendes Echo des Surrealismus bezeichnet werden können, wurden von der Verfasserin in einzelnen Kapiteln des Buches dargestellt. Das I. Kapitel ist der Traumwelt und der Fantasie gewidmet, die in der Dichtung des Autors von *Rozkosz gotycka* (dt.: *Die gotische Wonne*) deutlicher surrealistischer Provenienz sind, worauf vor allem der für surrealistische Tendenzen typische Kreis von repräsentativsten Motiven, Elementen und Aufstellungen hindeutet. Deren Aufdeckung wird in dem Fall vor allem dem Traumbild (Hauptquelle der surrealistischen Fantastik) gegenübergestellt, das zugleich zum Ausgangspunkt für die auch in dem Kapitel platzierte Typologie von den mit Surrealismus verwandten Motiven wird.

Die extrem individualistische künstlerische Methode Styczeńs manifestiert sich unter anderem in ungewöhnlicher dargestellter Welt, einer Sammlung von Gegenständen, Phänomenen, Prozessen, Geschehnissen und Ideen. Diese Welt schafft für Styczeńs Gedichte eine Atmosphäre mit seltsamen Wörtern, sich mit obsessiver Konsequenz wiederholenden Begriffen, welche in hohem Maße aus modernistischem „Repertoire“ entlehnt, verdienen, „extrem individuelle Symbole“ genannt zu werden. Die für diese Poesie charakteristischsten Symbole-Schlüssel werden von der Verfasserin im nächsten Kapitel abgehandelt. Sie versucht hier, diese Wortfiguren sowohl hinsichtlich der Verbindungen und Bezüge auf literaturwissenschaftliche Konzeptionen, als auch hinsichtlich der wichtigsten Thesen der Psychoanalyse zu interpretieren, die das symbolische System als anschauliches, enigmatisches und metaphorisches Porträt der psychischen Wirklichkeit betrachtet.

Es ist für Styczeń charakteristisch, dass er in seinen surrealistisch-symbolischen Dichtungen auf malerische Visionen und zahlreiche Analogien mit ikonografischen Vorführungen zusteuert. Der Zusammenhang der Gedichte des Autors von *Boski paragraf* (dt.: *Der göttliche Paragraph*) mit visueller Kunst kommt in dem Kapitel: *W kręgu malarskiej metafory* (dt.: *Im Kreise der malerischen Metapher*) zum Vorschein. Intersemiotischer Raum von Bild und Wort

wird für die Verfasserin vor allem zum Ausgangspunkt der ermöglicht, die poetische Struktur des Textes auf konkrete Ikonografie zu beziehen.

Die Poesie von Janusz Styczeń ist von vielen Kritikern für einzige bewusste Fortsetzung des surrealistischen Programms überhaupt gehalten, und seine poetische Taktik deutet nach manchen Literaturforschern darauf hin, dass er ein fehlendes Element der polnischen surrealistischen Dichtkunst nachzuholen versucht. Der Zusammenhang zwischen Styczeńs Dichtungen und literarischer Geschichte der polnischen surrealistischen Vorstellungskraft wird zum Thema des letzten Kapitels, der eine Art Gegenüberstellung von verschiedenen Einstellungen der Forscher und wichtigsten interpretatorischen Ideen in Bezug auf die von dem Dichter gewählte künstlerische Methode ist.

In ihrem Buch bemüht sich die Verfasserin, die Dichtungen des zeitgenössischen Dichters (der immer noch irgendwo am Rande der Literatur platziert ist) hinsichtlich der diese hochinteressante Lyrik anregenden Erkenntniswege und künstlerischer Tendenzen zu beurteilen. Das Buch beweist auch, dass Styczeńs Gedichte mit den Jahren immer noch derselben Ästhetik huldigen, in traumartiger Welt versunken von philosophischen und kulturellen Bezügen erfüllt sind und irgendwo zwischen visionärer Metaphorik des Surrealismus und dem der Welt gegenüber alternativen symbolischen Raum stecken.

Redakcja
Małgorzata Pogłódek

Projekt okładki, opracowanie DTP i korekta
Beata Klyta

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-995-5 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3030-4 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba ark. drukarskich: 11,0; ark. wydawniczych: 8,0. Cena 20 zł (+ vat).
Wydrukowano na papierze Alto 100 g, volume 1.5. Do składu użyto krojów pism:
Karmina i Karmina Sans (projekt: Veronika Burian i José Scaglione z Type Together).
Druk i oprawę wykonała firma „TOTEM. COM.pl Sp. z o.o.”, Sp. K. ul. Jacewska 89,
88-100 Inowrocław